

Dr hab. Grzegorz Moroz

Uniwersytet w Białymstoku

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Joanny Mazur pod tytułem „Dialog Johna Coetzee’ego z rosyjską tradycją literacką

Rozprawa doktorska mgr Joanny Mazur, która zatytułowana jest „Dialog Johna Coetzee’ego z rosyjską tradycją literacką”, wpisuje się w trend szeroko rozumianych literackich badań komparatystycznych. Autorka podjęła się i rzetelnie prześledziła wątki i powiązania zaczerpnięte z literatury rosyjskiej obecne w wybranych utworach Johna Maxwella Coetzee’ego, południowoafrykańskiego pisarza piszącego w języku angielskim

Główną część analityczno-badawczą rozprawy mgr Mazur stanowią trzy rozdziały: drugi, zatytułowany „Coetzee i Tołstoj” (s. 61-112), trzeci, zatytułowany „Coetzee i Dostojewski” (s. 113-149) oraz czwarty, „Coetzee i Sołżenicyn” (s. 150-188).

W dość zwięzłym i rzeczowym Wstępie (s. 4-16) Autorka zarysowuje swoje zamierzenia badawcze, zasięg tematyczny i przyjęte ustalenia teoretyczno-metodologiczne. Słusznie podkreśla też swoją nowatorską rolę w badaniach zakresu i sposobów obecności literatury rosyjskiej, a szczególnie trzech wielkich pisarzy, Lwa Tołstoja, Fiodora Dostojewskiego i Aleksandra Sołżenicyna, w utworach południowoafrykańskiego laureaty literackiej nagrody Nobla z roku 2003, Johna Maxwella Coetzee’ego.

Analizując rozdział drugi przedstawiający wpływy, paralele i różnice pomiędzy Lwem Tołstojem i Johnem Maxwellem Coetzee, należy podkreślić umiejętne zastosowanie w nim odpowiednich literaturoznawczych narzędzi badawczych zaczerpniętych z różnych koncepcji i „szkół”. Zestawiając ze sobą „trylogie autobiograficzne” dwóch wyżej wymienionych autorów, przywołano tak adekwatne z perspektywy genologicznej rozważania jak Philipa Le Jejeaune koncepcja paktu autobiograficznego, czy Michaiła Bachtina klasyfikacja „powieści o formowaniu” (*Bildungsroman*). Autorka w przekonujący sposób pokazuje sposoby w jaki

trylogie autobiograficzne porównywanych autorów wpisują się w całokształt twórczości obydwu pisarzy i jak przedstawili oni kształtowanie się własnych światopoglądów na tle wydarzeń społeczno-historycznych. Trochę szkoda, że w tej części rozprawy brakuje wprowadzenia i wykorzystania koncepcji *Künstlerroman* (powieści o formowaniu (się) artysty) i omówienia w tej konwencji badawczej utworu innego pisarza, bardzo istotnego dla południowoafrykańskiego noblisty, czyli Jamesa Joyce'a i jego *Portretu artysty z czasów młodości*. Szczególnie przekonujące są natomiast, opis i analiza poglądów społecznych, religijnych, ekonomicznych i filozoficznych Lwa Tołstoja (znanych po polsku jako „tołstoizm”) i ich intertekstualnych powiązań z autobiograficzną trylogią Coetzee'ego. (s. 99-112), w tym również pokazanie w jaki sposób tołstojska doktryna nie przeciwstawiania się złu agresją i złem znajduje swoje odbicie w pierwszym tomie trylogii południowoafrykańskiego noblisty.

W rozdziale trzecim Autorka podejmuje się zadania porównania twórczości Johna Maxwella Coetzee'ego z twórczością innego wielkiego rosyjskiego pisarza realistycznego – Fiodora Dostojewskiego. Głównym tekstem analizowanym przez Autorkę jest w rozdziale trzecim powieść z roku 1994-tego *The Master of Petersburg* (w polskim tłumaczeniu Wacława Niepokólczyckiego *Mistrz z Petersburga*). Tytułowy „mistrz” („master”) w tytule angielskiego oryginału (jak i polskiego tłumaczenia) to oczywiście Fiodor Dostojewski. Autorka słusznie zauważa, że użycie przez Coetzee'ego słowa „mistrz” to hołd składany wielkiemu Fiodorowi Michajłowiczowi. Trochę chyba żal, że Autorka nie pokusiła się w tym kontekście o analizę decyzji rosyjskiego tłumacza powieści, S. Iljina, by powieść ta po rosyjsku nosiła tytuł *Jesień w Petersburgu*; tytuł, w którym nie ma śladu hołdu składanego Dostojewskiemu (ani też śladu intertekstualnej gry na poziomie tytułu jako intertekstu z tytułem powieści Michaiła Bułhakowa *Mastier i Margarita*) Jest to o tyle istotne, że w rozdziale trzecim rozprawy mgr Mazur kluczowe miejsce zajmuje referowanie różnych, często skrajnych i często negatywnych recenzji krytyków rosyjskich i rosyjskojęzycznych na temat powieści Coetzee'ego i jego przedstawienia postaci Fiodora Dostojewskiego. Autorka odkrywa niektóre z „gier powieściowych”, jak Coetzee prowadzi w *Mistrzu z Petersburga*, jego eksperymenty gatunkowe, gry intertekstualne i, swobodną często, interpretację faktów i domniemań z życia Dostojewskiego. Byłoby chyba z korzyścią dla pracy, gdyby Autorka spróbowała jednak pokusić się o szerszą i dogłębniejszą analizę tych problemów, bo można by wszak twierdzić, że dialog Coetzee'ego z rosyjską tradycją literacką (co jest przecież tematem niniejszej rozprawy doktorskiej) nigdzie nie jest tak głęboki, szeroki i zniuansowany,

jak właśnie w powieści, której przecież sam Coetzee nadał wiele znaczący tytuł *The Master of Petersburg*. Najbardziej wartościową w rozdziale trzecim (z perspektywy krytyczno-literackiej) wydaje się jednak być analiza porównawcza powieści Johna Coetzee'ego pod tytułem *Hańba ze Zbrodnią i karą* Fiodora Dostojewskiego. Autorka przekonująco zestawia zbrodnię/karę głównych bohaterów obu powieści, Dawida Lurie'ego i Radiona Raskolnikowa, oraz zarysowane przez obydwu pisarzy (różne) możliwości i sposoby jej moralnego odkupienia, jak również rolę kobiet w tymże odkupieniu. Nie do końca natomiast przekonuje analiza porównawcza twórczości epistolarnej Coetzee'ego i Dostojewskiego (ss. 138-150), być może głównie dlatego, że oparta jest na dość karkołomnym emocjonalnym zestawieniu listów Coetzee'ego do amerykańskiego pisarza/przyjaciela Paula Austera z listami Dostojewskiego do drugiej żony, Anny Grigorewny, i argumentacji, że żona ta była przecież najlepszym przyjacielem pisarza.

W rozdziale czwartym Autorka zmienia perspektywę komparatystyczną z „dialogowej” na „polifoniczną” i w dwóch kolejnych podrozdziałach grupuje po trzy utwory. W podrozdziale o literaturze obozowej/totalitarnej (s. 154-174) porównuje *Wspomnienia z domu umarłych* Dostojewskiego oraz *Jeden dzień Iwana Denisowicza* Sołżenicyna z powieścią Coetzee'ego pod tytułem *Życie i czasy Michaela K.* A w podrozdziale o śmierci i jej miejscu w życiu analizowane są: *Śmierć Iwana Ilijcza* Lwa Tołstoja, *Oddział chorych na raka* Aleksandra Sołżenicyna i *Wiek żelaza* Johna Maxwell Coetzee'ego. W obydwu przypadkach Autorce udało się ukazać złożoność wszystkich sześciu utworów i podobieństwa (jak również) pomiędzy nimi na poziomach artystycznym i humanistyczno-moralnym.

O ile rozdziały drugi, trzeci i czwarty, są silną i pozytywną stroną rozprawy doktorskiej mgr Joanny Mazur, to rozdział pierwszy, zatytułowany (w dość dowolnym przekładzie) „Kiedy dalekie stają się bliskim: Rosja i Afryka” (s. 17-50), w przekonaniu piszącego te słowa badacza literatur anglojęzycznych, jest jej słabszą częścią. Choć sam historyczny zarys stosunków pomiędzy Rosją i Afryką napisany jest na ogół poprawnie i ciekawie (Autorka przytacza wiele interesujących i nieznanych powszechnie faktów i informacji), to trzeba zauważyć, że tak przedstawiony zarys jest w pracy komparatystyczno-literackiej, która zajmuje się sposobem w jaki Coetzee prowadzi w swojej twórczości dialog z literaturą rosyjską i jej wielkimi pisarzami, nie do końca dobrym wprowadzeniem. W przekonaniu piszącego tę recenzję w takim rozdziale wprowadzającym do trzech rozdziałów analitycznych o dialogu Coetzee'ego z literaturą rosyjską powinny znajdować się następujące wątki, które tu

bądź nie występują, bądź występują niezwykle śladowo: twórczość Johna Maxwella Coetzee'ego, a tradycje literatury (a w szczególności prozy) południowoafrykańskiej, czy intertekstualność w twórczości Coetzee'go i jego dialog z innymi tradycjami literackimi. Autorka tylko pobieżnie i tylko we Wstępie (s. 12) i tylko wymienia takie nazwiska jak: Samuel Beckett Konstantinos Kawafis, Władimir Nabokov, T.S. Eliot, James Joyce, Franz Kafka, czy James (sic!) Keats (chyba chodzi tu o romantycznego poetę angielskiego, Johna Keatsa). W sposób dość nieortodoksyjny John Maxwell Coetzee jako pisarz został przedstawiony przez Autorkę, wraz z kilkoma ocenami jego twórczości, nie w części wprowadzającej do analizy, lecz dopiero w kilku paragrafach (s. 189-192) otwierających część ostatnią Zakończenie/Wnioski (s. 189-195).

Ponadto w rozdziale pierwszym zastanawiać może też przedstawienie Rosji jako „niewinnego” kraju pozbawionego mocarstwowych pretensji w swej polityce wobec Afryki w ogóle i Afryki Południowej w szczególności (np. na s. 29). Takie podejście dziwić może w szczególności wobec faktu, że trochę wcześniej Autorka dość szczegółowo i rzetelnie opisuje Rosję jako aktywnego gracza w imperialnej polityce światowej i europejskiej w wieku dziewiętnastym (wspomniana jest, na przykład, wojna krymska) oraz Rosję jako kraj, gdzie nauka została wciągnięta w projekt nazwany przez Edwarda Saïda, „orientalizmem”.

Reasumując, chciałbym podkreślić konsekwencję, odczytanie i pasję z jakimi pani magister Joanna Mazur przedstawia metody i strategie, przy pomocy których jakie John Maxwell Coetzee wprowadził do swej twórczości wątki i wpływy z literatury rosyjskiej oraz dialog jaki prowadził z tą tradycją literacką i jej „mistrzami”. Wymienione w dwóch poprzednich akapitach zastrzeżenia, nie mogą przyczynić się do zmiany pozytywnej oceny całej rozprawy, lecz mogłyby być rozważone w wypadku przygotowywania rozprawy do druku. Trzy „główne” rozdziały rozprawy doktorskiej magister Mazur to przykład solidnej „roboty filologicznej”. Na podstawie rozprawy doktorskiej zatytułowanej *Dialog Johna Coetzee'ego z rosyjską tradycją literacką* wnoszę o dopuszczenie pani magister Mazur do kolejnego etapu postępowania w przewodzie doktorskim.

Radziucie, 17.04.2016